

7 KRÁTKÝCH
PŘEDNÁŠEK
Z FYZIKY

CARLO ROVELLI

CARLO ROVELLI
SEDM KRÁTKÝCH PŘEDNÁŠEK Z FYZIKY

DOKOŘÁN

CARLO ROVELLI

SEDM KRÁTKÝCH PŘEDNÁŠEK Z FYZIKY

© 2014 Adelphi Edizioni S.p.A. Milano

Translation © Jiří Podolský, Tereza Lišková, 2016

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Druhé vydání v českém jazyce (první elektronické).

Z italského originálu *Sette brevi lezioni di fisica* přeložili Jiří Podolský a Tereza Lišková.

Odpovědný redaktor Zdeněk Kárník.

Obálka, grafická úprava, sazba a konverze do elektronické verze Michal Puhač.

V roce 2017 vydalo nakladatelství Dokořán, s. r. o.,

Holečkova 9, 150 00 Praha 5,

dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz,

jako svou 892. publikaci (262. elektronická).

ISBN 978-80-7363-831-3

Obsah

Úvod	7
Přednáška 1. Nejkrásnější z teorií	11
Přednáška 2. Kvanta	23
Přednáška 3. Architektura kosmu	33
Přednáška 4. Částice	43
Přednáška 5. Zrnka prostoru	51
Přednáška 6. Pravděpodobnost, čas a teplo černých děr	63
Přednáška 7. My sami	77
Rejstřík	93

Úvod

Tyto přednášky byly napsány pro ty, kdo o moderní přírodovědě vědí jenom velmi málo anebo vůbec nic. Dohromady poskytují rychlý přehled nejvíce fascinujících aspektů oné velké revoluce, jež se ve fyzice odehrála v průběhu 20. století, a otázek i záhad, které se tím otevřely. Protože věda nás nejenom učí, jak lépe porozumět světu, ale též odhaluje, jak rozlehlá je oblast toho, čemu zatím nerozumíme. První přednáška je věnována obecné teorii relativity Alberta Einsteina, „nejkrásnější z teorií“. Druhá pak kvantové mechanice, v níž se skrývají nejzáhadnější aspekty moderní fyziky. Třetí přednáška je zasvěcena kosmu: architektuře vesmíru, jež obýváme, čtvrtá jeho elementárním částicím. Pátá se zabývá kvantovou gravitací, stále ještě probíhajícími pokusy provést syntézu největších objevů dvacátého století. Šestá přednáška se týká pravděpodobnosti a tepla černých děr. Závěrečná část knihy se vrací zpět k nám samým a klade otázku, jak je možné rozmýšlet o naší

vlastní existenci ve světle podivuhodného světa, jak ho popisuje dnešní fyzika. Zde uvedené přednášky jsou rozšířením série článků, které jsem publikoval v nedělní příloze *Sole 24 Ore*. Rád bych poděkoval především Armandu Massarentimu, jehož zásluhou se kulturní stránky nedělních novin otevřely vědě. Díky tomu bylo možné osvětlit roli této nedílné a životně důležité součásti naší kultury.

$$R_{ab} - \frac{1}{2}R g_{ab} + \Lambda g_{ab} = T_{ab}$$

Einsteinova rovnice určující gravitační pole v obecné teorii relativity (1915), včetně kosmologické konstanty (1917)

NEJKRÁSNEJŠÍ Z TEORIÍ

Jako mladík prožil Albert Einstein rok bezúčelným poflakováním. Když „nemarníte“ čas, nikam se nedostanete: bohužel na to rodiče teenagerů často zapomínají. Pobýval v Pavii. Připojil se tam ke své rodině, poté co zanechal studií v Německu, neboť nedokázal vystát přehnanou přísnost panující na střední škole, na kterou chodil. Byl počátek století a v Itálii také počátek průmyslové revoluce. Jeho otec, inženýr, instaloval první elektrárny v Pádské nížině. Albert četl Kanta a příležitostně navštěvoval přednášky na Univerzitě v Pavii: jen tak pro potěšení, aniž by byl oficiálně zapsán anebo se musel trápit zkouškami. Tak se rodí opravdoví vědci.

Poté nastoupil na polytechniku v Curychu a pohroužil se do studia fyziky. O pár let později v roce 1905 odesílá do *Annalen der Physik*, nejprestižněj-

šího vědeckého časopisu své doby, tři články. Každý z nich je hoden Nobelovy ceny. První ukazuje, že atomy opravdu existují. Druhý klade základy kvantové mechaniky, kterou popíšu v příští přednášce. Třetí článek předkládá jeho první teorii relativity (známou dnes pod názvem „speciální relativita“). Teorii, jež objasňuje, že čas neplyne pro každého stejným tempem: dvě dvojčata zjistí, že jsou různě stará, pokud jedno z nich cestovalo vysokou rychlostí.

Einstein se přes noc stává slavným vědcem a z různých univerzit dostává nabídky místa. Cosi ho ale zneklidňuje: i přes nadšené přijetí nejde jeho teorie relativity dohromady s tím, co víme o gravitaci, konkrétně s tím, jak padají věci. Uvědomil si to, když sepisoval článek shrnující jeho teorii, a začal dumat nad tím, jak změnit zákon „všeobecné gravitace“ zformulovaný samotným otcem fyziky Isaacem Newtonem tak, aby byl uveden do souladu s novým konceptem relativity. Noří se do tohoto problému. Uplyne však deset let, než ho vyřeší. Deset let horečnatého studia, pokusů a omylů, zmatků, chybných článků, brilantních myšlenek, špatně uchopených idejí.

V listopadu 1915 konečně odevzdává do tisku článek představující kompletní řešení: novou teorii gravitace, kterou nazve „obecná teorie relativity“. Jeho

mistrovské dílo. Podle velkého ruského fyzika Lva Landaua „nejkrásnější z teorií“.

Existují vrcholná mistrovská díla, jež nás hluboce oslovují: Mozartovo *Requiem*; Homérova *Odysea*; Sixtinská kaple; *Král Lear*. Abychom plně docenili jejich genialitu, potřebujeme mnoho let studia, ale odměnou je nám čirá krása – a nejen to: před našima očima se tak otevírají zcela nové perspektivy, jimiž lze nahlížet svět. Einsteinův drahokam, obecná teorie relativity, je mistrovským dílem tohoto druhu.

Vzpomínám si, jaké vzrušení jsem pocítoval, když jsem poprvé začal něco z ní chápat. Bylo to v létě. Byl jsem na pláži v kalábrijském Condofuri, ponořen do slunečního jasu helénského Středozeří, v posledním ročníku svých univerzitních studií. Prázdniny, během nichž je člověk osvobozen od školních povinností, jsou pro studium ideální. Učil jsem se z knihy, jejíž okraje byly okousané od myši, protože jsem ji v noci používal k ucpání děr vyhlodaných těmito nešťastnými tvory v poněkud zchátralém hipísáckém domku v umbrijských kopcích, který jsem využíval jako útočiště před nudou univerzitních přednášek v Bologni. Tu a tam jsem odtrhl oči od knihy a pohlédl na třpytivé moře: zdálo se mi, jako bych opravdu viděl zakřivení prostoru a času, tak jak si to představoval Einstein.

Bylo to jako zázrak: jako by mi nějaký přítel šeptal do ucha mimořádnou skrytou pravdu: závoj halící realitu náhle padl a odkryl mi jednodušší a hlubší řád věcí. Už od doby, kdy jsme objevili, že Země je kulatá a točí se jako nějaký šílený vlček, jsme tušili, že realita není taková, jak se nám jeví: kdykoli zahlédneme nějaký její nový aspekt, jde o hluboký emocionální zážitek. Nyní tedy padl další závoj.

Mezi mnoha kroky na cestě vpřed za naším poznáním světa, které v dějinách následovaly jeden za druhým, se však tomu Einsteinovu nic nevyrovná. Proč?

Především proto, že porozumíte-li tomu, jak Einsteinova teorie funguje, pochopíte i její dechberoucí jednoduchost. Tuto myšlenku se pokusím objasnit.

Newton se snažil najít příčinu, proč věci na Zemi padají směrem dolů a proč planety obíhají kolem Slunce. Představoval si, že existuje nějaká *síla*, jež navzájem přitahuje všechna hmotná tělesa. Nazval ji *gravitační silou*. Jak konkrétně by tato síla mohla působit mezi vzdálenými tělesy, aniž by se mezi nimi nacházelo cokoliv jiného, nebylo známo – a velký otec moderní vědy byl dost opatrný na to, aby se pouštěl do spekulativních hypotéz. Newton si též představoval, že tělesa se pohybují prostorem, přičemž prostor pro něj byl cosi jako velká prázdná schránka, obrov-